

Bu sayıda... Robert Castel'in ardından

"Geçmişin mirasını hatırlamaksızın şimdinin yaşanıp gitmesine izin verirken, geleceği elimizden kaçırma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız."

Robert Castel (*Témoignage: à Buchenwald*, 2012: 345)

Öndeyiş

Bizler hemen hemen tüm hazırlıklarımızı tamamlamıştık. 19 Kasım 2012 gününü; *Robert Castel ile bu ilk buluşma ânını* ipe çekiyorduk. Bir haber ulaştı: Castel vahim bir hastalığa yakalanmıştı. İnanmak güç geldi. Üzüldük. Sanki bir kanat kopmuştu. Biri Galatasaray Üniversitesi'nde, diğeri İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nde olmak üzere iki konferans verecekti. Hatta Galatasaray Üniversitesi'ndeki, bir günlük etkinlik şeklinde düzenlenmişti. Adını "Sosyal Sorun Etrafında Robert Castel ile Buluşma" olarak belirlemiştik. İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nde ise oldukça farklı bir formatta hazırlanan "Changements et pensées du changement. Echanges avec Robert Castel" (Değişimler ve Değişimin Düşünceleri. Robert Castel ile Paylaşımlar) kitabı etrafında biraraya gelmesi öngörülmüştü. "Öğrencilerle özel olarak buluşabilmeyi ayrıca çok arzu ettiğini" öğrendiğimizde ise duyulanmış; bunun en iyi şartlarda gerçekleşebilmesi için farklı yöntemler düşünmeye koyulmuştuk. Dolayısıyla, yaklaşık bir buçuk yıldır hazırlanılan bu buluşma ânını –Castel'i– bizler kadar öğrencilerimiz de beklemeye başlamışlardı.

Robert Castel'in o âna dek Michel Foucault'nun editörlüğünü üstlendiği "Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur et mon frère... Un cas de parricide au XIXe siècle" (19. Yüzyılda Bir Aile Cinayeti: Annemi, Kız Kardeşimi, Erkek Kardeşimi Katleden Ben, Pierre Rivière) başlıklı çalışma içinde yer alan "Les médecins et les juges" (Doktorlar ve Yargıçlar)¹ başlıklı makalesinin dışında Türkçeye çevrilmiş tek bir eseri mevcuttu: "L'insécurité sociale. Qu'est-ce qu'être protégé?" (*Sosyal Güvensizlik*).² Yanı sıra çeşitli vesilelerle gözlemleyebildiğimiz üzere, Castel Tür-

1 2007, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 294-310, çev. Erdoğan Yıldırım ve Alev Özgüner.

2 2004, İletişim Yayınları, İstanbul, çev. Işık Ergüden.

kiye'deki sosyal bilim çözümlerinde çok ama çok mütevazı bir yer kaplamaktaydı. Böylesi bir boşluğu doldurabilme yolunda bir taş ilave edebilmek bizler için önemliydi. Bu umutla, Castel ile buluşmanın hazırlıkları devam ederken sosyolojisi ni ve buradaki olası yansımalarını yazılı bir biçimde sunabilme imkânını görüşebilmek için Toplum ve Bilim dergisi ile de temasa geçilmişti.

Neticede, Castel toplantıyı iptal etmek istemedi. Rahatsızlığının tedavisi sırasında bağları daha sıkılaştırdık; olası bir toparlayabilme durumunu-umudunu hep birlikte var gücümüzle beslemeye çalıştığımız bu süreçte olası alternatif buluşma tarihleri belirledik. Kendisi bir yandan Birikim dergisi için Tanıl Bora ile bir söyleşi hazırlığına da başlamıştı. Hastalık onu böyle ani bir biçimde yakalamış da olsa, o sözlerini atlamadan yerine getirebilmek; çok sevdiği –kendini adadığı– uğraşından kopmamak için bir çeşit seferberlik ilan etmişti. Castel direniyordu. Bir ara Francis Bailleau'ya bu şartlarda böyle bir yolculuğun kendisi için ne kadar iyi olacağını sorduğumuzda, "Açıkçası ben de endişeliyim... Ancak Robert kafasına bir şey koymuşsa buna karşı pek de bir şey yapılamaz..." demişti. Hastalık Castel'in de, bizlerin de beklediğinden çabuk ilerledi. 12 Mart 2013 günü bir yıldız kaydı gökyüzünde. Bizler bir kere onun sesini duyabilmiş ve hissedebilmiştik ya, İstanbul'a, Türkiye'ye gelebilmeyi ne denli arzu ettiğini... İşte bu noktadan itibaren Robert Castel'e ve çalışmalarına adanan bu sayı bizim için daha da farklı bir anlama büründü. Evet; öyle veya böyle, Castel şimdi burada ve bizimle: Fikirleriyle; yani, "destekleriyle"...

Giriş

Robert Castel'in yaşamının farklı dönemlerde çalışmalarını yoğunlaştırdığı konulara mümkün olduğunca yer vermeye çalışarak hazırladığımız bu özel sayının yazılarını toparladıktan sonra, sıra işin belki de en zor kısmına gelmişti: Derginin sunuş yazısını yazmaya... Bu sunuş yazısı zordu zira Türkiye'de pek tanınmayan ve çalışmalarından kısmen haberdar olunan bir entelektüel Türkiyeli okuyucuya her şeyden önce takdim etmek gerekiyordu. Robert Castel neden pek popüler bir kişilik olamamıştı? Başlıca sosyal bilim okulları karşısındaki konumu neydi? Çalışmaları Türkiye'de kendisiyle benzeri konularda düşünen sosyal bilimciler için ne anlam ifade ediyordu? Çoğaltılabilecek bu soruları bir giriş makalesinin sınırlarını aşmayacak şekilde irdelleyebilmek için belli bir seçime gitmemiz gerekti. Sunuş yazımızı da bu seçime uygun olarak, hem Robert Castel ve yapıtı bağlamında ele alınmasını önemseydiğimiz, ancak dosya içinde yeterince değinilememiş olduğunu düşündüğümüz kimi konuları gündeme getirmek, hem de Castel'in sosyal güvenceler ve sosyal devlet kavrayışı üzerinden Türkiye'ye yönelik bazı çıkarımlarda bulunmak ve tartışmaya değer gördüğümüz kimi başlıkları formüle etmek üzere kaleme aldık. Ama önce onun entelektüel olarak işgal ettiği konuyla ilgili birkaç saptamada bulunmak istiyoruz.

Robert Castel'in Türkiye'de ve birçok dünya ülkesinde hak etmiş olduğundan daha az tanınan bir sosyal bilimci olmasının farklı nedenleri vardı kuşkusuz. Örneğin

Fransa’da yaygın olarak rastlanan “medyatik sosyal bilimci” profilinde göze çarpan aktüaliteyi yakalama çabası Castel’de bulunmuyordu. Diğer yandan Castel, birçok çağdaşı sosyal bilimci gibi etrafında bir “okul” (ya da en azından bir “çevre”) yaratma kaygısını da gütmemişti. Bu noktada sözü ona bırakmak ve kendi entelektüel duruşunu nasıl konumlandığını ondan dinlemek kuşkusuz çok daha fazla fikir verici olacaktır:

Çağdaşlarımla ilişkilerim söz konusu olduğunda, üçü ya da dördü için büyük hayranlık duyduğumu söyleyebilirim. Bunlardan ilki, pek fazla tanınmayan Eric Weil’dir. Fransız üniversite ortamlarında pek az tanınan Alman Yahudisi büyük bir filozoftu. Onunla Spinoza üzerine bir teze başlamıştım. Ancak kendimi hiçbir zaman onun tilmizlerinden biri olarak görmedim. Pierre Bourdieu ile sürekli bir ilişkim oldu. Kendimi ortodoks bir Bourdieücü olarak hissetmemiş olsam da ona duyduğum minnettarlığı asla gizlemedim. Yine Vincennes’den sonra sürekli ilişkimin olduğu Foucault’yu ve Foucaultcular grubunu saymalıyım. Ayrıca Deleuze ile de iyi bir tanışıklığımız vardı. Fakat, mizacımla ilişkili olsa gerek, saygı duyduğum ‘büyük adamlar’a, karşıtlık duygusuyla olmasa da, belli bir kuşkuyla yaklaşma eğilimini hep taşıdım. Özellikle Bourdieu’ye ve Foucault’ya yönelik büyük bir hayranlığım vardı. Ne var ki, bir okula dâhil olmayı asla kabul etmedim. Aynı şekilde ‘Castelciler’ yetiştirmeyi de asla bir hedef olarak benimsemedim. Bu nedenle, yakınlıkların, minnetlerin ve etkilerin varlığına karşın, kendi köşemde tek başıma iş görmeyi tercih ettim (Castel, 2008).

Diğer yandan, her ne kadar İngilizceye ve diğer dünya dillerine çevrilmiş eserleri bulunsa da, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyal bilimlerin yayılım merkezine dönüşmüş olan Anglosakson coğrafyada etkili olmaya dönük bir özel girişime de rastlanmaz Robert Castel’de. Ne var ki, daha çok entelektüel duruş ve mizaç özellikleri ile ilgili olan bu etmenlerin, Fransız sosyal bilimcinin tanınırlığının üzerindeki etkisi bir yere kadardır.

Daha önemli olan etmen ise, hiç kuşku yok ki, Robert Castel’in araştırma konusunun ve araştırmalarının hareket noktasını oluşturan sorunsalın döneminin hâkim bilim çevrelerince benimsenen paradigmatic çerçeve ile uyumamasıdır. Bu uyumsuzluğun sonucu olarak sosyoloğun, ilgi ve araştırma konuları itibarıyla entelektüel alan içinde daha çok marjda kalan bir konumu işgal etmesi, onun tanınırlık düzeyinde çok daha fazla belirleyici olmuştur. Daha açık bir ifadeyle, sosyal bilimlerde “kültüre dönüş” eğiliminin küresel ölçekte ivme kazandığı 1990’lı yıllar boyunca “sosyal sorun”a odaklanmakta ısrarcı olması ve *kültürelci* yaklaşımlara mesafeli durarak kimlik sorunlarını merkezine almayan bir araştırma programını benimsemesi Castel’in “popülerite”sini açığa çıkarır ki sınırlandırmıştır. Ancak bu tercihi, onun kimlikler sorununa ve kimlikleri nedeniyle marja doğru itilen kesimlere kayıtsız kalması anlamına da gelmez. Castel’in hem marjda olanlara dair kavrayışına göz at-

mak hem de kimlikler meselesini nasıl ele aldığını kısaca irdelemek onu konumlandırmak konusunda yol gösterici olacaktır.

Marja bakmak

Robert Castel'in entelektüel ilgisinin odağında hep marjdakilerin olduğunu görürüz. Daha doğrusu marjdakilerin (deliler, yoksullar, dilenciler, evsizler, işsizler, banliyö gençliği, vb.) maruz kaldıkları muameleleri araştırmak Castel için öncelik taşımıştır. Bizzat marjdakileri ama onların deneyimlerini, anlam dünyalarını değil de muamele edilme biçimlerini anlamaya çalışması ise, bilimsel nesnellik arayışıyla ilgili olduğu kadar Castel'in bir insan olarak marjda olma haline dair kavrayışıyla da ilişkiliydi kuşkusuz. Castel marjda olana baktığında ne kurtarıcı özneyi ne de yardımcı muhtaç mâdunu gördü. Marjda olma hali Castel açısından bazı insanların farklı nedenlere (toplumsal süreçlere, ruhsal veya fiziksel etmenlere) bağlı olarak içine düştükleri ama kesinlikle mutsuzluk üreten bir konumdu.

2004'te kendisiyle yapılan bir söyleşide, aykırılığın, marjda olmanın prim yaptığı 1960'lar dönemi üzerine şunları ifade etmişti: "O dönemde, bir tür marjın yüceltilmesi olarak Antonin Artaud [Hayatının dokuz yılını akıl hastanesinde geçiren Yunan asıllı Fransız oyun yazarı, şair, denemeci] etrafında oluşturulmuş olan mit bana şüpheli görünüyordu. Zira marjinal olmanın zor olduğuna inanırım ve deli olmak genellikle eğlenceli değil, mutsuz bir durumdur" (Castel, 2004a). Marjda olana dair takındığı bu "gerçekçi" kavrayışın arkasında Robert Castel'in kendi kişisel deneyimlerinin de payının olması muhtemeldir. Öyle ki, Bröton asıllı yoksul bir ailede dünyaya gelen Castel henüz 10 yaşındayken annesini kanserden yitirir ve babası da annesinin vefatından iki yıl sonra intihar eder. Arka arkaya yaşadığı bu travmaları, devlet burslusu olarak üvey kız kardeşinin desteğiyle ama daha çok da bir başına kat etmek zorunda kaldığı eğitim hayatı ve her gününü akranlarından farklı olduğunu deneyimleyerek geçirdiği zorlu bir çocukluk, ergenlik dönemi izler (Mauger, 2012: 335). Belki de onun ilgisini bir yandan korunmasız bir biçimde marjda kalmış kesimlere yönelten bizzat kendi yaşam öyküsüdür. Ama diğer yandan bu kişisel deneyimleri, marjda yaşayan kesimlerin durumunu gerçekçi bir kavrayış ışığında değerlendirmesini de sağlayacaktır.

Castel'in benimsemiş olduğu bu gerçekçi yaklaşımın bir benzerini İngiliz sosyolog Richard Hoggart'ta da görmemiz bu bakımdan şaşırtıcı değildir. Hatırlanacağı üzere, içinden çıktığı Leeds'in yoksul işçi mahallelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan dönüşümün kültürel boyutlarını mercek altına aldığı *The Uses of Literacy*'de (1957) Hoggart o dönem piyasaya sürülen pembe romanların, boyalı gazete ve dergilerin işçilerin, yoksulların kültürü üzerindeki etkisinin sınırlarını göstermeyi denemişti. Ona göre, yaygın kanının aksine ne yoksulların kültürü kimilerinin zannettiği gibi bütünsel bir yoksunluk kültürüydü ve dolayısıyla da bu kültür medyanın etkisiyle kolaylıkla manipüle edilebilmekteydi, ne de burada var olan kültür, dış

etkilerden yalıtık biçimde otantik varoluşunu sürdürmekteydi. Zaten Hoggart'ın çalışması, yoksulları tamamen tâbiyet altında ve manipölasyona açık olarak gören kavrayışla da, onlara atfedilen "kirlenmemişliği", "safılığı" yücelten kavrayışla da arasına mesafe koymasıyla bir anda dikkatleri üzerine toplamıştı. İngiliz sosyoloğun başarıyla kaçınmış olduğu ve tahakküm altındaki kesimlerin temsilinde sıklıkla rastlanan bu iki entelektüel kusuru, Bourdieu'nün mesai arkadaşı Jean-Claude Passeron *The Uses of Literacy*'nin Fransızca çevirisinin (1970) önsözünde *aristokratizm* ve *popülizm* olarak tanımlayacaktı. Passeron, ilerleyen yıllarda, aynı zamanda *sefaletçilik* (*misérabilisme*), *tahakküm merkezcilik* (*dominocentrisme*), *meşrulaştırıcılık* (*légitimisme*) olarak da isimlendireceği *aristokratizmi*, tahakküm altındaki kesimleri mütehakimlerin sahip oldukları niteliklerden yoksunluklarıyla temsil etmek suretiyle aslında egemen hiyerarşik zihinsel çerçeveyi meşrulaştırması nedeniyle eleştirecek (Grignon ve Passeron, 1989) ve Bourdieu ile birlikte kaleme aldıkları *Les héritiers* (1964) ve *La reproduction* (1970) başlıklı çalışmalarda bu kusuru belli ölçülerde işlediklerini söyleyecektir. İkinci kusur olan *popülizm* ise, Passeron'a göre, *aristokratizmin* tam tersini yaparak tahakküm altındaki gruplara (sınıflara, kültürlere, uluslara) mutlak bir özerklik tanımasıyla ayırt edilmektedir. Zamanla kültürel görecelilik tutumuna dönüşecek olan bu kavrayış ise mâdunların her kültürel pratiğinde bir hikmet arama tutumunu benimseyecek, dezavantajlı grupların çoğu kez zorunluluklar neticesinde ve kısıtlılıklar içerisinde oluşan beğeni ve tercihlerini yüceltecek, yanılıklarını, eksikliklerini ise görmezden gelecektir.

İşte marjda olmanın ne demek olduğunu bizzat deneyimlemiş olan Robert Castel'de görülen gerçekçilik –tıpkı yoksulluğun ne anlama geldiğini bilen Richard Hoggart'da olduğu gibi– bu iki kusurdan büyük oranda bağışık olmasıyla ayırt edilebilir. Ne deliliği veya marjda olma hallerini "yüceltir" ne de bu haldeki kişileri hiyerarşik bir zihinsel şema içinde "aşağıda" konumlandırır. Castel'in zihinsel şeması dikey olmaktan çok yataydır. Yatay bir düzlemde mümkün olan farklı pozisyonlar arasındaki kopuşlara değil sürekliliklere dikkat çeker. Bu eşitlikçi bakış açısı onu elitizmden uzaklaştırır ancak aynı zamanda dikkatini farklılıklardan çok benzerliklere yönelmesi sonucunu da doğurur.

Kimliklere dair

Robert Castel en fazla eleştiriyi ise farklılıkları, özellikle de kimliksel farklılıkları yeterince dikkate almadığı gerekçesiyle alır. Bu eleştiriler yalnızca *kültürelci* (ya da çokkültürcü) sosyolojik kavrayış mensuplarından da gelmez. Aynı zamanda toplumsal bütünleşme sorunsalı içinde üretim yapan ve birlikte ortak çalışmalara imza atmış olduğu sosyologlardan da kendisine bu minvalde eleştiriler yöneltilir. Örneğin sosyal hizmetler faaliyetlerini toplumsal cinsiyet perspektifiyle incelediği araştırmalarıyla tanınan Marc Bessin, tarif ettiği sosyal sorunun toplumsal cinsiyete bağlı ayrımlara, eşitsizliklere karşı duyarsız kaldığı ve bu çerçevede feminist

eleştiriyi kulak vermediği için Castel'e sitem ederken (Bessin, 2012: 262-263); incelemelerini aile sosyolojisi ile sosyal politikaların kesişim noktasında yürüten Claude Martin ise Castel'i, mensubiyet yitimi analizlerinde, emek piyasasında kadınların mevcudiyetinin artmasına bağlı olarak ailenin yaşadığı dönüşümleri hesaba katmamakla eleştirir (Martin, 2012: 248-249). Dahası dezavantajlı konumda olanların, marja itilenlerin kendilerini biyolojik veya kültürel kimlikleriyle ifade etmeye başlamalarının, onların kelimenin Goffmancı anlamıyla, daha fazla damgalanmalarına ve ayrımcılığa maruz kalmalarına yol açtığına ısrarla vurgu yapması da bu çerçevede şimşekleri üzerine çekmesine neden olmuştur (Castel, 2007). Zira Castel'e göre, kimlik temelli politikalar, zaten sosyal güvenlik aleyhine sivil güvenliği ön plana alma perspektifiyle hareket eden neoliberal kapitalizme, *negatif ayrımcılığa* tâbi tuttuğu kimlikleri damgalaması ve suçun kaynağı olarak yaftalaması için uygun koşulları sunmaktadır.

Buradan hareketle, ilk anda, Robert Castel'in günümüz Türkiye'sinde de kimlikler sorununa "bölücü" olduğu gerekçesiyle itiraz edenlerle benzeştiği düşünülebilir. Ancak Castel'in derdi, kolektifin (ulusun, sınıfın, ümmetin veya cemaatin) birliğini, bütünlüğünü savunmak değil, tersine kolektifin boyunduruğuna karşı bireyi savunmaktır. Bir başka deyişle, Castel tıpkı anti-Durkheimcı Ulus Baker gibi kimliklerin insanları boyunduruk altına alan yönüne itiraz eder (2006: 28-30) ama tutarlı bir Durkheimcı olarak da bireyin ancak hukuksal düzenlemelerce belirlenmiş hakları ve destekleri sayesinde özerkliğini kazanabileceğini ileri sürer. Zira Robert Castel bireyi, Spinoza, Tarde ve Baker çizgisinin tanımladığı gibi ontolojik/metafizik bir kategori olarak değil, inşa olması çeşitli koşullara bağlı toplumsal/sosyolojik bir kategori olarak düşünür.

Kimlikleri son tahlilde bir "çıkılmaz yol" olarak değerlendirmesi ise onu kimlikleri "tanımama", "yok sayma" tutumuna götürmez. Zira Robert Castel için eğer bir birey etnik, dinsel veya cinsiyet kimliğinden ötürü ayrımcılığa uğruyorsa, damgalanıyorsa ve mensubiyet yitimi sürecine itiliyorsa, bu noktada kimlik de Castel'in sorunsalının bir bileşenine dönüşür. "Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat" (Sosyal Sorunun Başkalaşimleri. Ücretliler Üzerine Bir Tarih Yazımı) başlıklı çalışmasında toplumsal cinsiyet kimliklerini analizine neden dâhil etmediği yönünde kendisine yöneltilen eleştirilere verdiği yanıt aslında Castel'in bu bahisteki yaklaşımını gösterir:

[*Sosyal Sorunun Başkalaşimleri*'nin yayımlanmasından] itibaren, birçok defalar toplumsal cinsiyet sorununun önemini not etmeme karşın, bu konuyu çok kısmi bir biçimde ele alabildim. Bunun biraz da karşı karşıya kaldığım görevin zorluğundan kaynaklandığını kabul etmeliyim. Benzeri biçimde, göç sorununa ve göçmen işçiler sorununa da hak ettiği önemi verememiş olduğumun bilinciyle, on yıl sonra *La discrimination négative* [Negatif Ayrımcılık] kitabını kaleme aldım. Ne var ki, bu kez de, tam tersi yönden gelen eleştirilere, yani etnik ve kültürel farkların tanınması-

nı çok fazla savunduğum için katıksız cumhuriyetçiler tarafından yapılan eleştirilere maruz kaldım. Benzeri bir hakkını teslim etme işlemini toplumsal cinsiyet sorunu için yapmadığım doğrudur. Ama eğer bunu yapmış olsaydım, muhtemelen bu kez de çok fazla feminist olmakla suçlanırdım (Castel, 2012: 304).

Fransa'daki etnik ve dinsel dışlanma dinamiklerini incelediği *La discrimination négative* (2007) kitabında, katı cumhuriyetçilerin Robert Castel'i eleştiri bombardımanına tutmasının nedeni ise söz konusu kimlik gruplarına yönelik "pozitif ayrımcılık" politikalarının uygulamayı savunmuş olmasından ötürüdür.

Robert Castel kimlikssel aidiyetleri nedeniyle ayrımcılığa uğramış ve uğramakta olan grupların haklarının iadesini ve uğradıkları haksızlıkların telafi edilmesini açık yüreklilikle ve çekincesizce savunur. Ancak bu haksızlıklar bir kez giderildikten sonra özel olanın, yerel olanın alanından, yani birincil ilişkilerin (ailenin, cemaatin, vb.) alanından çıkıp evrensel olana yönelmek gerektiği konusunda da en ufak bir tereddüde sahip değildir. Yüzünü kendi ifadesiyle, "ışığın geldiği merkeze" çevirir ve yurttaşlık kavramının ancak evrensel üzerinden inşa olduğuna işaret eder (akt. Baillieu, 2012: 321). Belki bizzat kendi bireysel deneyiminden (ailesini yitirmiş öksüz bir çocuk olarak ihtiyaç duyduğu desteği devletten bulmuş olmasından) hareketle, belki de Jacques Donzelot'un işaret ettiği üzere kendi kuşağından birçok Avrupalı gibi "bir yandan eski toplumun zincirlerinden kurtulurken diğer yandan da yeni kurumsallaştırılmış kolektif korumalardan yararlanmayı mümkün kılan" (Donzelot, 2009: 17) 60'ların refah devleti bünyesinde yaşamış olmaktan dolayı çözümü yine sosyal ve sivil hakların düzenleyicisi ve güvencesi olan ve tüm yurttaşlara eşit mesafede durmak anlamında evrensel karaktere sahip olan devlette arar.

Kuşkusuz Robert Castel'in bu çözüm arayışı, devrimci perspektife sahip sol düşünce tarafından reformist olmakla, giderek daha fazla oranda Doğulu sağ entelijansiyanın temel başvuru kaynaklarından birine dönüşen post-kolonyalist düşünce tarafından ise Avrupa-merkezci olmakla eleştirilebilir ve bu eleştiriler de ilk bakışta çok haksız değildir. Devrimci olmak için tabiri caizse biraz fazla "gerçekçi" olan Robert Castel'in zihinsel şekillenışı, onu kopuşların değil süreklilik içinde gün be gün yaşanan değişimlerin peşinden gitmeye yöneltmiştir. Bu Castel'in devrimciliğe karşı olduğu anlamına gelmez. Ancak hâlihazırda sıkıntı yaşayan, toplumun marjına itilmiş olan kesimlerin acılarına çare bulmak için bir kopuşun yaşanmasını beklemeyi de hiçbir zaman benimsememiş, savunmamıştır. "Destekler" in (*supports*) kapsamının genişletilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla oluşturulacak bireyler toplumunun inşası ise Castel için her daim öncelikli olmuştur. Bu ideale en yakın deneyim ise çeşitli tarihsel nedenlerden ötürü Avrupa'da yaşanmıştır. Avrupa hem ABD'den farklı olarak, insanların feodal-geleneksel bağların boyunduruğu altındaki bağımlılık içindeki yaşantısını deneyimlemiş; hem de Doğu'dan –veya Güney'den– farklı olarak piyasaların önce insanları feodal-geleneksel bağlarından özgürleştirmesini ama sonra da onları tamamen korunmasız bir duruma düşürmesini deneyimlemiştir. Tam da

bu yüzden Robert Castel'in Avrupa'yı araştırmasının merkezine yerleştirmesinin nedeni, çatışmaları ve uzlaşmaları da içeren tarihsel süreçlerin sonucunda şekillenmiş olan sosyal devletin –ve dolayısıyla özerklik sahibi bireylik halinin– en gelişkin biçiminin Avrupa'da ortaya çıkabilmiş olmasından başka bir şey değildir. Sosyal sorunun başkalaşimleri üzerine yürüttüğü araştırma aslında sosyal devletin toplumsal dayanaklarını belirginleştirme hedefini güder ve Castel'i buna sevk eden motivasyon ise günümüzde yeni biçimler altında zuhur eden yeni sosyal sorunun çözümüne de hizmet edebilecek bir kavrayışı inşa edebilme kaygısından başka bir şey değildir.

Sosyal sorun deyince...

Peki, Robert Castel'in sosyal sorunu ele alışı nasıl konumlandırılabilir? Bilindiği üzere sosyal sorunun giderilmesi için uygulanan refah politikaları günümüz sosyal bilimlerinde iki temel bakış açısından hareketle incelenmektedir. Bu bakış açılarından daha fazla yapısalcı vurgulara sahip olan ilki, refah politikalarını, belirli bir tarihsellikte ortaya çıkmış kapitalist tahakküm ve sömürü ilişkilerinin sürekliliğini sağlamaya dönük bir yönetim tarzı ve yönetim tekniği olarak inceler. Örneğin Nadir Özbek'in Türkiye'de sosyal devletin gelişimini incelerken bu perspektiften hareket etmiş olduğu söylenebilir. Özbek'e göre modern refah devleti, "emek-sermaye çelişkisini törpülemek ve kontrol altına almak üzere kapitalizmin (...) üretebildiği yönetim tarzı"dır (Özbek, 2002: 14). Ancak emek-sermaye çelişkisini en azından 1950'lere gelene kadar Batı ile aynı yoğunlukta yaşamayan Türkiye'de sosyal devletin temel gelişim dinamiğini, siyasal elitin korporatist temayülleri oluşturmuştur (Özbek, 2002: 20). Türkiye özgülünde emek-sermaye çelişkisinin görece zayıflığı ise sosyal politikaların siyasal elitin uyguladığı bir yönetim tekniğinden ibaret olması gerçeğini değiştirmeyecektir. Benzeri bir perspektifi günümüz Türkiye'si'ne uygulayan Erdem Yörük ise Kürt yoksullarına aynı yoksulluk düzeyindeki Kürt olmayan nüfustan daha fazla yeşil kart dağıtıldığına işaret eden istatistikî veriden hareketle, sosyal politika araçlarının düzen karşıtı hoşnutsuzluğu azaltmak, törpülemek üzere başvurulmuş bir yönetim aracı-tekniği olarak iş gördüğünü göstermeye çalışır (2012).

Bir diğer yaygın bakış açısı ise refah rejimlerinin çeşitliliği meselesini sorunsallaştırır. Ağırlıklı olarak kurumsalcılık okuluna yakın olan Türkiyeli sosyal bilimcilerce de benimsenen bu perspektif, Gosta Esping-Andersen'in bu bahisteki öncü çalışmasından hareketle (1990), Türkiye'deki sosyal refah rejimini konumlandırmaya öncelik verir. Buna göre ülkeler arasında sınıf mücadelelerinin seyrine bağlı olarak oluşan siyasal ittifaklar ve emek hareketinin siyasallaşma düzeyi vb. etmenler eşliğinde şekillenen ve güç ilişkilerinde olduğu kadar değerler sisteminde de ifadesini bulan farklılıklar, değişik refah rejimlerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Türkiye'deki refah rejimi de bu bahiste Güney Avrupa ülkelerinde var olan ve aile kurumuna önemli işlev yükleyen refah rejimleriyle benzerlik gösterir (Buğra ve Keyder, 2006).

Robert Castel'in sorunsalı ise, sosyal politika uygulamalarını kapitalist iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan yönetim tekniklerinden birisi olduğunu göstermeye çalışan tahakküm merkezli kavrayıştan da, bu uygulamaların çeşitlenmesinin hem güç ilişkilerine bağlı yönlerini hem de kurumsal ve kültürel dayanaklarını göstermeyi ön planda tutan kavrayıştan da kısmen farklılaşır. Castel, toplumsal bağ ile sosyal güvence arasındaki ilişkiyi merkezine alan çok daha sosyolojik bir sorunsaldan hareket eder. Yani bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki aidiyetler, mensubiyetler ve ilişkisellikler toplamı olarak tanımlanan toplumsal bağın farklı sosyal güvence politikalarına bağlı olarak değişmesi ve bu değişikliğin birey-kolektif ilişkilerinde yol açtığı sonuçlar onun öncelikli inceleme konusu olacaktır.

Robert Castel'e göre güvenceler, haklar ve korumalar kişinin birey olarak toplumun içinde var olabilmesi ve "yakınların himayesine"³ (protections rapprochées) yani, aile, soy, yer (territoire) vb. esasına dayalı ilişkilere bağımlı olmaksızın toplumu oluşturmaya⁴ devam edebilmesi için tarihsel süreç içinde vazgeçilmez hale gelen "destekler"dir.

Sanırsız, Castel'in çözümlemelerinin Türkiye'deki mevcut sosyal politika anlayışından farklılaştığı nokta da yakınların himayesine sosyal güvenceler çerçevesinde biçtiği rolde yatmaktadır. Bu konuyu biraz daha açmadan önce Castel'in "sosyal güvenceler" ve "sosyal devlet" bağlamında geliştirdiği düşüncelere kısaca değinmekte fayda olabilir.

Sosyal güvenceler ve sosyal devlet

Öncelikle sosyal güvencelerin Castel'in soybilimsel yaklaşımı içinde her toplumsal oluşuma bağlı olarak farklı biçimler aldığı görülmektedir. Bu çerçevede "desteklemeci sosyal" (*social-assistantiel*), sosyal güvencelerin Batılı Hristiyan toplumlardaki ilk biçimlerinden biri olarak karşımıza çıkar. Burada, çalışamaz durumda olmak, ileri yaşlılık, hastalık (tercihen iyileşemez olanı), sakatlık (tercihen gözün kaldıramayacağı), vb. durumlar yardım alabilmenin ilk temel koşulunu oluştururken (1995: 74), bir cemaate ve bir yere mensubiyet ise desteklemeci sosyalin işlemesi için ikinci önemli şartı teşkil eder. 19. yüzyılda sefaletin nedeninin özellikle bireylerin istihdam edilememesi ile alakalı olduğunun anlaşılmasıyla beraber "yardım (*assistance*) mı sigorta (*assurance*) mı tartışması" da alevlenmiş; yardımın hiçbir gelire sahip olmayan tüm grupları kapsayacak şekilde genişletilmesinden ziyade işçiye sigorta zorunluluğu getirilmiştir⁵ (1995: 463-464). Bu gelişme sadece "vahşi endüstrileşmeye"

3 Ayrıntı için bkz. Castel, 1995: 47-108 veya Castel, 2003: 9-47.

4 Toplumu oluşturmak Castel'e göre, "toplumsal barışı muhafaza edecek ve eşitliği toplumun mensupları arasında mümkün olan en üst düzeyde sağlayacak şekilde paylaşım ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerine girmektedir" (2012: 31).

5 İşçilere sigortanın sağlanması o dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda en azından bir grubu hayırseverlikle değil, haklar bağlamında ele alabilme gayesinin bir yansıması olarak görülmelidir. İstihdamın önemini çok kez vurgulayan Castel, aslında bunu işe övgüyle yaklaş-

karşı bireyi mensubiyet yitiminden korumaya yönelik bir teşebbüs olması nedeniyle değil, aynı zamanda güvencelerin bir cemaate aidiyetle ve bu aidiyetlerin kuvvetliliği ölçüsünde sağlanıp teminat altına alınması pratiğine son vermesi (dolayısıyla mensubiyet yitiminin tanımını da değiştirmesi) sebebiyle de anlamlıdır. Castel'e göre sosyal güvenceler (hastalık, yaşlılık, iş kazaları, malûllük ve işsizlik sigortaları, aile yardımları, sosyal yardımlar, vb.) yoksa, birbirine eş bireylerin oluşturduğu bir toplumdan da bahsetmek mümkün değildir. Hatta toplumlara hâkim olan güvensizlik de, sosyal güvencelerin tehlikeye girmesiyle ilişkilidir (Castel, 2003). Dolayısıyla, sosyal güvence kavramı bizi sosyal mülkiyet kavramına götürmektedir. Castel, tarihin her döneminde kişiye en azından bir şeyin "destek" olduğunu ifade etmektedir. Birinci modernlikte bu özel mülkiyet iken (ki bunu eleştirir), ikinci modernlikte "özel mülkiyetten sosyal yurttaşlığa" geçilmiş ve böylece "sosyal hakların sahibi" olunmuştur. Bireylerin *desteği* hâline gelen sosyal güvenceler aynı zamanda bir *toplumsal dayanışma* ifadesidir (1995, 2009: 410-423).

Sosyal devletin ise –yukarıdaki hatırlatmalar da göz önünde bulundurulduğunda–, *Les métamorphoses de la question sociale* (1995) başlıklı eserinin "Sosyal Mülkiyet" bölümü altında ele alınmış olması anlamlı görülebilir. Castel'e göre, sosyal devlet kavramı, devletin politikalarını zaman ve mekâna göre daha nesnel bir şekilde analiz edilebilir kılan daha yansız bir ifade olması nedeniyle "Etat providence" kavramına tercih edilmelidir.⁶ "Providence" ifadesi koruyucu, esirgeyici, yardımcı, iyiliksever, merhametli, vb. anlamlara sahip olması ve gerçeğin bu sıfatlarla örtüşmemesi nedeniyle yazar tarafından eleştirilmektedir (1995: 450-454). Pazarın ve çalışmanın/işin/emeğin (*travail*) kesiştiği noktada kendini kuran sosyal devlet, istihdam edenlerle istihdam edilenlerin çıkarlarını düzenleyen bir çeşit uzlaştırıcı olarak nitelendirilmektedir. Tek bir sosyal devlet modelinin olmadığının altını özellikle çizen Castel, belirsizliklerin arttığı (2009) günümüz toplumlarında her modern devletin öyle veya böyle sosyal bir rol üstlenmeye çağrılacağını düşünmektedir. Dönüşen çalışma koşulları ve ilişkiler içinde gitgide kendi kaderine daha fazla terk edilen birey, özellikle de "yitik birey" (*individu par défaut*) bir çeşit *hipermodern yersiz yurtsuz* (Castel, 2009: 434) olarak da tasavvur edilebilir. Mevcut şartlarda sosyal devleti yeni yersiz yurtsuzluklara ve diğer mensubiyet yitimlerine karşı tek başına bir çare olarak nitelendirmek oldukça iyimser kalabilir. Ancak Castel'in farklı biçimlerde birçok kez dile getirdiği gibi "aşırı çeşitlenmiş ve olumsuz bireyciliğin ke-

mak istediğinden değil, işe erişimin demokratikleşmesini savunduğu için yapmaktadır. Kendisiyle gerçekleştirilen söyleşilerden birinde de o dönemde tartışılan minimum gelire (*revenu minimum*) itirazını söz konusu geliri alması tasarlanan kişilerin bu geliri aldıkları takdirde mevcut ekonomik ve çalışma dinamiklerine dâhil olmalarının önüne set çekilmiş olacağı inancına dayanarak ifade etmiştir. Castel, önce işe eşit erişim hususunda yapılabilecek her şeyin yapılmasını; yardıma ise en son çare olarak başvurulmasını önermektedir. Bu kimi yurttaşların oyundan ilk çırpıda menedilmemeleri için önemlidir. Diğer bir deyişle, Castel ücretliler toplumunun kurallarını benimsemekten ziyade bu kuralların (madem ki varlar ve süresini kestiremediğimiz bir zaman daha var olacaklar) herkese açık ve erişilebilir olmasını talep etmektedir (Castel, 2013).

6 "Etat providence", Türkçedeki refah devleti ve İngilizcedeki welfare state'in Fransızcadaki kullanımına tekabül etmektedir.

mirdiği bir toplumda" (1995: 768-769) kırılmaların onarılmasında, gerilimlerin düşürülmesinde ve toplumsal bağın güçlendirilmesinde "desteklerin desteği devlete" (2009: 445) önemli görevler düşmektedir. Yazara göre "aktif sosyal devlet veya esnek sosyal devlet" kişileri kendilerine özgü durumları ve geçmişleri ile değerlendirmeli; evrenselcilik adına farklılıklara kayıtsız kalmamalıdır (Castel, 2009: 44, 215).

Ya Türkiye?

Türkiye'ye gelince, hem iç hem de dış dinamiklerle biçimlenen *sosyal politika anlayışı*, dört ayrı aşama üzerinden incelenebilir (Koray, 2008: 140, 163): Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet'in ilk yılları, devletçi politikaların izlendiği dönem, sosyal devlet anlayışına geçilen dönem ve 1982 Anayasası'ndan günümüze dek gelen dönem. Bilindiği üzere *Cumhuriyet öncesi* çok sınırlı düzenlemelere tekabül etmekte; sosyal politika, çalışma/emek ve buna bağlı hak talepleriyle ilişkili olmaktan ziyade siyasi yurttaşlık etrafında tecessüm eden söylemlerle ilişkilenebilmektedir (Koray, 2008: 164). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında* ise, ekonomik politikaya paralel olarak sosyal politikanın da (1925 Hafta Tatili Kanunu, 1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, vb.) az da olsa gelişme gösterdiği söylenebilir (Koray, 2008: 167).

Devletçi politikaların izlendiği dönemin ilk safhası yani İkinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte kalkınma bir önceki dönemin liberal ekonomi politikalarının tersine devlet eliyle gerçekleştirilmiş; bununla beraber devlet bu rolünü otoriter bir tutumla üstlenmiş, örneğin, örgütlenme özgürlüğü bir hak olarak tanınmamıştır (Koray, 2008: 169-171). İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar bilindiği üzere siyasi liberalleşmenin ve demokratikleşme çabalarının arttığı; hem özel hem devletçi politikaların hâkim olduğu bir dönemdir. Buna karşın, devletin otoriter tutumu da varlığını devam ettirmiş; örneğin, sol ideolojiler yasaklanmış, işçi hareketi de ideolojik bir gözle değerlendirilmiştir (Koray, 2008: 171-172). Buğra'nın işaret ettiği üzere, Türkiye'nin çok partili döneme geçişini takip eden yıllarda devlet ve toplum ilişkisi yadsınamayacak bir dönüşüme uğramıştır. "Köyden şehre göçlerin başladığı ve yoksulun seçmen olarak önem kazandığı" bu dönemde "aynı zamanda, Türkiye'nin içinde yer aldığı 'özgür dünya'da refah devleti uygulamalarının 'vatandaşlık hakları' temelinde yürürlüğe girdiği, bu uygulamaların Türkiye'de tartışılmaya başlandığı ve çok sınırlı bir kesimi kapsayan sosyal güvenlik kurumlarının ortaya çıktığı" görülmekle birlikte, "bu gelişmelerin, toplumun bütün fertlerini, Batı'da olduğu gibi, vatandaşlık hakları temelinde topluma entegre etmeye çalışan bir sosyal politika yaklaşımı içinde biçimlendiklerini söylemek" (Buğra, 2008: 16) mümkün değildir. Birçok örnek var olan "sosyal yardımların, bir vatandaşlık hakkı olarak değil, sadaka olarak tanımlanmış olduğuna işaret etmektedir" (Buğra 2008: 177).

Üçüncü aşama, yani *sosyal devlet anlayışına geçilen dönem* olarak adlandırılabilecek etap özellikle 1961 Anayasası'nın kabulü ile ilişkilendirilmektedir. Pek çok yazara göre 1961 Anayasası sosyal politika tarihinde bir dönüm noktasıdır. Askerî

darbenin ardından ithal ikameye dayanan sanayileşmeyi bir program dâhilinde uygulamaya başlayan Türkiye’de 1961 Anayasası ile sosyal haklar kuvvetli ifadelerle güvence altına alınmış; çalışma hayatının yanı sıra, sendikal haklar yeniden değerlendirilmiş; grev hakkı kabul edilmiş; SSK ve Bağ-Kur gibi kurumlar oluşturulmuştur (Buğra, 2008: 178). Bu ve benzeri gelişmelere karşın, “Anayasa’nın 53. maddesinde ‘Devlet (...) iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevini ancak iktisadi gelişme ve mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir’ denilerek, devletten beklenecekler bir sınırlama getirilmiş ve Anayasa bu hükmü ile, sosyal hakların gerçekleşmesinde siyasal iktidarlara bir takdir yetkisi tanımıştır” (Koray, 2008: 174). Gerçekten de dönemin sosyal politika ve sosyal yardım alanındaki siyasetinin, örneğin, yoksullukla baş etme yöntemleri dikkate alındığında önceki dönemlerle çok da farklı olmadığı ve devletin Anayasa’da belirttiği sosyal yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlandığı ortaya çıkmaktadır.⁷

1982 Anayasası ile başlayan dördüncü aşamada ise, öncelikle özgürlüklere kuşku ve baskıcı bir şekilde yaklaşmış; 1990’lı yıllarda toplumsal sorunların artmasına rağmen bunlara marjinal bir değer atfetmekten öteye gidilmemiştir (Koray, 2008: 177). Devletin işsizlik, yoksulluk, sosyal adaletsizlik, vb. sosyal sorunlara sosyal devlet bakışıyla değil, liberal devletin sosyal yardım zihniyetiyle yaklaştığı (Koray, 2008: 177) görülmektedir. Zaten bu mantık aslında hiçbir zaman terk edilmemiş; yakınların korumaları (aile ve hemşehrlik) dolaylı ve dolaysız yollarla merkezde tutulmak suretiyle bireylerin eşit yurttaşlar olabilmelerinin önüne set çekilmiştir. Yanı sıra, “(...) tek parti döneminin yoksul yardımını bu alanda devlete destek olmaları beklenen gönüllü kuruluşlara havale etme eğiliminin 80 sonrasının muhafazakâr liberal ortamında nasıl dinî nitelikli geleneksel kurumlara yapılan vurgularla biçimleneceğine” (Buğra, 2008: 195) işaret eden birçok olgu mevcuttur.

2000’li yıllara gelirken Türkiye’de devlet harcamalarının çok küçük bir bölümünün sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi alanlara aktarıldığı görülmekte; diğer bir deyişle, devletin yurttaşların temel ihtiyaçlarına cevap verebilmekte ve risk durumlarıyla mücadele edebilmelerini sağlamakta etkin bir aktör olmadığı görülmektedir (Buğra, 2001: 29). Kişilerin ekonomik ve sosyal yaşamlarında yüz yüze geldikleri sorunların üstesinden gelmeye çalışırken tek dayanaklarının aile ve cemaatten ibaret olması onları “tanıdıklarla sınırlı güven ilişkilerinin dünyasına” (Buğra, 2001: 24) kapatmaktadır. Sosyal sermaye kavramını “bir toplumdaki insanların birbirlerine duydukları güvenin kaynağıyla ilgili olarak” tanımlayan Buğra’ya göre, Türkiye “bu anlamda sosyal sermaye yapısı zayıf, yani insanların tanımadıkları, kendilerinden farklı insanlara pek güvenmedikleri bir toplum” (2001: 24) olarak belirmektedir. “İnsanların sadece yakınlarına güvendikleri bu dünyanın, aynı zamanda insanların kendilerini yalnız yakınlarına karşı sorumlu hissettikleri, epeyce bencil ve acımasız bir dünya olması da beklenebilir” (2001: 24). Bu noktada Castel’in ortak bir

7 Ayrıntı için bkz. Buğra, 2008: 178-195.

mülkiyet olarak gördüğü devletin bir "benzerler toplumu"⁸ yaratabilmekteki rolü Türkiye bağlamında biraz daha açığa çıkmaktadır. Zira "Türkiye'de devletin nasıl *devlet gibi davranmadığını*" (...) yani, formel kurallar çerçevesinde, rasyonel bürokratik süreçler içinde ve insanlara eşit vatandaşlar olarak davranarak hareket etmediğini" gösteren (KIT'lerdeki istihdam, gecekondu örnekleri, SSK ve Bağ-Kur fonlarına herhangi bir katkıda bulunmamak, vb.) pek çok durum mevcuttur (Buğra, 2001: 25).

Söz konusu yaklaşım hâlâ devam etmekte olup küreselleşme ve neoliberal politikalarla yeniden biçimlenmektedir. Yakın zamanda yapılan çözümlemeler de aile ve cemaat temelli yaklaşımların devam ettiğini onaylamaktadır. Örneğin Buğra "Toplumsal Olarak Muhafazakâr ve Ekonomik Açıdan Liberal Bir Hükümetin Elinde Refah Yönetişimi: Aileselciliğin ve Kayırmacılığın Yeni Biçimleri" alt başlığı altında büyük bir krizin ardından işbaşına gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de sosyal güvenlik ve sosyal yardım alanlarında önceki yılların eğilimlerine sadık kaldığını (2012: 58) ifade etmektedir. Böylece, sadece "ailenin toplumsal dayanışmanın ana dayanağı olarak sahip olduğu temel önem güçlü bir şekilde" dile getirilmekle kalmayıp, "İslâmi hayırseverlik gelenekleri hatırla[tılmakta] ve refah, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin sunumunda kamu otoriteleri, sivil girişimler ve özel sektörün arasında şimdilerde çokça vurgulanan ortaklık bağlamında canlandırılan yeni biçimleri ile yeniden tedavüle sokul[maktadır]" (Buğra, 2012: 61-62). Sistem yeni veya görece yeni tabir edebileceğimiz yöntemlerle çeşitli gruplara yönelik sosyal hizmetlerde (örneğin, engelliler, çocuğa ve bakımına ilişkin hizmetler) "aileyi bakımın temel birimi olarak varsayarak, kadınların bakımdan sorumlu konumlarını zımnen ama bariz şekilde güçlendir[mektedir]"⁹ (Buğra, 2012: 62). Burada detaylandırdığımız politikalarla (örneğin, Sosyal Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün yerel vakıflarının faaliyetleri, Eğitime %100 Destek ve Gökkuşağı gibi projeler, belediyeler, inanç temelli örgütler, vakıflar, vb.)¹⁰ "insanlar artık sosyal politikanın da, bundan böyle kayırma ilişkilerinin gerçekleşeceği önemli bir saha haline gelmiş olduğunu" (Buğra, 2012: 66) görmeye başladılar.

Fark edilebileceği üzere, Türkiye'de gelişen *sosyal politika anlayışı* eşit ve özgür yurttaşlar yaratmak yerine bağımlı ve borçlu kimseler inşa etmeye öncelik tanımıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de devlet, tarihinin hemen hemen her döneminde sosyal bir devlet olmaktan ziyade bir yandan "aileyi" sürekli ön planda tutmuş bir yandan da "hayırsever"liği elden bırakmamıştır. Hayırseverlik/bağış/sadaka Zafer Yılmaz'ın da altını çizdiği üzere bir minnet ekonomisi yaratmaktadır. "AKP'nin bir devlet düzeyinde kurumsallaştırdığı hayırseverlik odaklı politikaların" biçimlenişi ve sonuçları üzerine odaklandığı "AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi" başlıklı makalesinde Yılmaz, yardımla-

8 Burada Castel, Léon Bourgois'ya atıfta bulunmaktadır (Castel, 2012: 31; 2003: 34).

9 Bu noktada bkz. Dedeoğlu ve Elveren (der.) (2012); Yazıcı (2008).

10 Bkz. Buğra, 2012: 62-66.

rın sadece ihtiyaç karşılama ve kendine tâbi kılma stratejileri olmayıp aynı zamanda “cemaat inşa edici, ‘biz’ kurucu” güçleri olduğunu (2013: 51); bunun ise (özellikle de borçlandırma yöntemiyle) bir siyasal sermaye birikimini de beraberinde getirdiğini ortaya koymaktır (2013: 58) Belki daha da ilginç, AKP’nin “bir taraftan ailenin temel refah sağlayıcı olarak korunmasını hedefleyen muhafazakâr sosyal politika setini uygularken, diğer taraftan da yurttaşlık temelinde değil de bir tür cemaat inşasına dayalı hayırseverlik pratiklerinin devlet eliyle yürütülmesinin kapsamını (...)” (2013: 59) genişletiyor olmasıdır. Dolayısıyla, birey hem aileye hem cemaate hem de bu ikisini siyasileştiren devlete olmak üzere üçlü bir tâbiyete girmektedir.

Yukarıdaki saptamalar eşliğinde Türkiye’deki *refah rejiminin* adını koymanın oldukça güç olduğu söylenebilir. Bununla beraber Güney ülkelerindeki refah rejimlerinin aileye verdiği önemi vurgulayan ve buralardaki modern devletin gençliğine ve zayıflığına karşın ailenin daha güçlü bir konumda olduğunu belirten Seekings’e (2008: 26) atıfla, Türkiye’yi de yazarın önerdiği tarımcı (*agrarian*), işçici (*workerist*) ve yoksulcu (*pauperist*) tiplere dâhilinde düşünmek mümkündür. Seekings, çoğu Güney rejiminin uygulamada bu üç yaklaşımdan ikisini, hatta üçünü birleştirdiğini söyler (2008: 27). Türkiye’deki durum da farklı dönemlerde farklı yaklaşımların birarada bulunduğunu gösterir niteliklere sahiptir. Örneğin ’80 öncesi dönem için ağırlıklı işçici refah rejiminden bahsedilebilecek olursak, içinde bulunduğumuz dönem için de kimi özellikleri gereği tarımcı kimi özellikleri gereği de yoksulcu bir rejimden söz edilebilir (Özatalay, bu sayıda). Biraz daha açarak ifade etmemiz gerekirse, Seekings’in geliştirdiği tabloya göre, mevcut rejim *hedef grubu* (yoksullar), *teşvik noktası* (siyasal sermaye oluşturmak) ve *amacı* (yoksulluğu azaltmak) gereği yoksulcu refah rejimine tekabül ederken, buna paralel olarak, *aileye atfettiği rol* (merkezî), *baskın dayanışma minvali* (akrabalık) ve *baskın dayanışma yeri* (aile) kısıtları gereği de tarımcı refah rejimine denk düşmektedir. Cemaatin nereye ekleneceği hususu ise söz konusu tablonun Türkiye ve benzer ülkeleri de içine alacak şekilde yeniden tanımlanmasını gündeme getirebilir.

Bununla beraber, ailenin ve cemaatin ağırlıklarının bu kadar ön planda olduğu bir toplum bağlamında “sosyalden” ne kadar bahsedilebileceği ayrıca bir soru olarak belirmektedir. Zira Castel, toplumsal bağı tesis etmek üzere bu alanda uzmanlaşmış evrensel araçlardan etkin yararlanmanın söz konusu olmadığı toplumları “sosyalsiz toplum” olarak niteler (1995: 48-49). Mevcut sosyal politika anlayışının ve pratiklerinin modern sosyal politika tanımıyla örtüşüğünü söylemek kolay değil. Diğer bir deyişle, Castel’in vurguladığı sosyal korumalar, haklar ve yardım anlayışı mevcut sosyal politika anlayışından önemli farklılıklar içermektedir. Türkiye’deki sosyal politika olumlu bir bireyciliğe olanak tanımaksızın bireyin yakınlarının korumasına bağımlılığını öyle veya böyle muhafaza edecek (hatta kimi zaman bu bağımlılığı artıracak) biçimde yapılanmakta; sosyal bağlardan çok, cemaatsel bağlar toplumsal hayatın belirleyicisi olmaktadır. Castel bireyciliğe öykünmez. Ancak tarihsel şartların bir sonucu olarak beliren bireyin varlığını da yadsımaz. Farklı bir

dünya ortaya çıkıncaya kadar (ki bundan çok da emin değildir) her yurttaşın birey (veya her bireyin yurttaş) olabilmesi için gerekli desteklerin sosyal devlet tarafından temin edilmesine –ister eşitlik ister dayanışma penceresinden bakalım– birincil önem atfeder. Sosyal güvenceler eşitler. Diğer bir ifadeyle, “benzerler toplumu” yaratabilmenin yollarından biri olan bu korumalar (bireysel veya kitlesel) mensubiyet yitimine uğramış veya uğramakta olanların marjdan merkeze taşınmaları yönünde bir eylemdir (Castel, 2004b; Castel, 2013; Bailleau, bu sayıda). Sadece özgürlüğe sınırlar getirdiği için değil, eşitsizlikler yarattığı için de “(...) haklı veya haksız ortodoksileri ve kiliseleri sevmem (...)” der Robert Castel (2007). Dolayısıyla bireyin, eşit haklara/desteklere sahip ve böylece toplumla bütünleşmiş bir insan modeline tekabül ettiği düşünülebilir. Bu eşit hak ve desteklerin yaşama geçirilebilmesinde sosyal mülkiyetin –bir yerde “mülksüzlerin mülkünün” (Castel, 2010)– yani devletin rolü temeldir. Hukuk da bir güvencedir ve bu güvenceyi güvence altına alan da devlettir (2004b). Devleti devlet olduğu için değil, kamusal bir makam olduğu için önemseyen Castel, *başkalaşımın* kaçınılmazlığı gereği, hem hukukun hem de devletin destek teşkil etme özelliklerini muhafaza edebilmeleri için esnek olmalarının önemini özellikle vurgulamaktadır (2013).

İkinci döneminin başlangıcı kabul edilen *Les métamorphoses de la question sociale* başlıklı eserinde çalışmanın, özellikle de endüstri devrimi ile birlikte, nasıl toplumsal bağın merkezine oturduğunun toplum tarihsel bir çözümlemesini yapmış olan Castel’in günümüze daha yakın çözümlemelerine baktığımızda, yine çalışma ve çalışma ilişkilerindeki dönüşümlere bağlı olarak (işsizlik, eğretilik, iş koşullarındaki istikrarsızlık, çalışanın kendi kaderine terk edilmesi, üzerindeki baskı, vb.) sosyal haklara ve güvencelere daha fazla vurgu yaptığını ve sosyal devleti toplumsal bağın garantisi olarak nitelendirdiğini görürüz. Diğer bir ifadeyle, özellikle *L’insécurité sociale. Qu’est-ce qu’être protégé?* (2003), *La discrimination négative* (2007) ve *La montée des incertitudes* (Belirsizliklerin Yükselişi) (2009) gibi son dönem çalışmalarında “yurttaşlık” (siyasi ve sosyal yurttaşlıklar) toplumsal bağın mihengi/kilit taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal haklar ve teminatlar ilk başta “olumsuz bireycilik” (*individualisme négatif*) (1995), izleyen yıllarda ise “yitik birey” olarak tanımladığı olguyla; yani, “saygınlıktan, güvenceden ve de istikrarlı bağlardan yoksunluk”la (1995: 753) mücadelede ve toplumsal bağın muhafazasında daha da önem kazanmış gözükmektedir. Ölümünden çok kısa bir süre önce yayınlanan *L’avenir de la solidarité* (Dayanışmanın Geleceği), başlığı itibarıyla aslında yitik bireyin desteklerine ancak hangi yolla yeniden kavuşabileceğine/kavuşturulabileceğine dair net bir ipucu vermektedir. *Dayanışma* şüphesiz sadece yitik bireylerini yeniden bütünleştirme gayreti içinde olan toplumların değil, yurttaşlarını mecburi bağımlılıklar ve tâbiyet ilişkileri içinden çıkartmayan toplumlar için de üzerinde tekrar düşünülmesi, tartışılması gereken bir olgu olarak bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Bu sayıda

Robert Castel'in bizleri tartışmaya ve düşünmeye davet eden kavramlarından ve önermelerinden hareketle ve yine tanımladığı sorunsal içinde kalmaya dikkat ederek hazırlamaya karar verdiğimiz bu sayıda; sosyal sorunu, sosyal mülkiyeti, ücretliler toplumunun yaşadığı dönüşümleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal güvencesizlik hallerini ve mensubiyet yitimi durumlarını özellikle Türkiye bağlamında ele alan veya vaka analizlerinden hareketle tartışmaya açan makaleler ile yine Castel'in geliştirmiş olduğu kavramları açımlayan ve tartışan kuramsal makalelere yer vermeyi öngördük. Diğer bir deyişle, bu sayı vesilesiyle, bir yandan farklı konu başlıklarında araştırmalar yürütmüş olan Robert Castel'i Türkiyeli okura takdim etmeyi, diğer yandan da onun çalışmalarından hareketle Türkiye üzerine kimi tartışmalar yürütebilmeyi ya da en azından bir tartışma çerçevesi oluşturmayı hedefledik ve dosyamızı bu şekilde oluşturmayı gayret ettik.

Dosyanın ilk makalesini uzun yıllar Robert Castel ile mesai arkadaşlığı da yapmış olan Francis Bailleau kaleme aldı. "Angaje Bir Sosyolog: Robert Castel" başlığını taşıyan yazı, önce Castel'in bir sosyolog olarak portresini çiziyor; sonrasında da onun araştırma güzergâhını baştan sona kat ediyor. Bu çerçevede yazar bir yandan Castel'in nasıl ve hangi yöntemlerle psikiyatriden yola çıkıp çalışmanın toplumsal işlevi üzerine bir soruşturma geliştirdiğini gösterirken, bir diğer yandan, sosyolojik üretiminin nasıl en kırılgan kesimler üzerine yoğunlaştığını ortaya koyuyor. Yer yer kişisel gözlemlerini ve yorumlarını da yazım sürecine yedirmesi, Bailleau'nun makalesine dosya içinde özel bir yer ve özgünlük kazandırıyor.

Nazlı Ökten Gülsoy'un "Psikanalizmden Neoliberalizme: Robert Castel ve Kesintiyi Reddetmek" başlıklı makalesi ise, dikkatimizi, sosyoloğun entelektüel serüveninin ilk dönemine çevirmeye davet ediyor. Okuyucuyu 1970'lerin entelektüel iklimine –ve özellikle de bu iklimin oluşumunda önemli bir payı olan anti-psikiyatri akımının mayalandığı bağlama– götüren Nazlı Ökten Gülsoy, Robert Castel'in bu düzlemde kapladığı yeri belirginleştirdikten ve bu alandaki katkılarının altını çizdikten sonra, sosyoloğun psikiyatri sosyolojisinden sosyal sorun sosyolojisine geçişinin, doğurduğu izlenimin aksine, bir kopuşu değil bir sürekliliği ya da süreklilik içinde bir "kayma"yı ifade ettiğini gösteriyor.

Dosyanın üçüncü yazısını kaleme alan Seçil Doğuç ise Nazlı Ökten Gülsoy'un bıraktığı yerden devam ediyor. Yani Doğuç, Castel'in psikiyatri sosyolojisinden sosyal sorun sosyolojisine geçiş döneminin eseri olan 1981 tarihli *La gestion des risques* (Risklerin Yönetimi) başlıklı eserinden hareket ediyor. Robert Castel'in psikiyatri pratiklerinde önceki dönemde geçerli olan "tehlikelilik" kavramının, neoliberal dönemde nasıl yerini "risk" kavramına bıraktığını ve bunun "birey" kavramının tanımlanmasında ne gibi sonuçları olduğunu incelediği bu çalışmasından yola çıkan Seçil Doğuç, bahsi geçen dönüşümleri açıkladıktan sonra, tıpkı Castel'in yaptığı gibi bir "kayma" (ya da kaydırma) yapıyor ve söz konusu çerçeveyi cezabilim alanın-

da sinamaya tâbi tutuyor. 1980'lerden sonra yüksek güvenlikli ve tecride dayalı kapatma pratiğini yerine getirmek üzere ABD'de faaliyete geçmiş olan supermax hapishanelerinin ne ölçüde risk yönetimi aygıtı olduğunu soruşturan Doğuç, risk yönetiminin yalnızca belirli bir mekânı ya da grubu ilgilendiren bir yönetim pratiği olmadığını, daha büyük bir toplumsal dönüşümün parçası olduğunu vurguluyor.

Olivier Gajac'ın kaleme aldığı "Robert Castel'de Mensubiyet Yitimi Kavramı" başlıklı makale ise bizi sosyoloğun son dönem çalışmalarının merkezî kavramıyla tanıştırmayı ve kavramın sunduğu olanakları göstermeyi hedefliyor. Makale, mensubiyet yitimi kavramının, günümüzün moda kavramı olan dışlanma kavramından hangi noktalarda ayrıştığını göstererek başlıyor. Bir başka deyişle, dışlanma kavramının içerdiği muğlaklıkların bir süreci ifade eden mensubiyet yitimi kavramında nasıl ortadan kalktığına işaret ediyor Gajac. Bir kere bu kavramı tanımladıktan sonra, yazar, mensubiyet yitimi süreçlerinin sırasıyla sanayi öncesi toplumunda, sanayi toplumunda ve en son olarak da günümüz sanayi sonrası toplumunda nasıl yaşandığını Robert Castel'in 1990 sonrası külliyatına referansla resmediyor. Özellikle *prekaryanın* ve banliyö gençliğinin mensubiyet yitimi süreçlerine dikkat çeken Olivier Gajac, Avrupa toplumlarında yükselen etnik-ırkçı ayrımcılığın söz konusu süreçlerle ilişkisini göstererek makalesini tamamlıyor.

Dosyanın beşinci yazısını kaleme alan Emrah Karakuş, "Toplumun Sınırlarında: Neoliberal Kentsel Dönüşüm ve Genel Ahlâk Kısacasında Trans Kadınların Mensubiyet Yitimi" başlıklı makalesinde, Castel'in mensubiyet yitimi kavramını İstanbul'daki trans kadınların kentsel dönüşüm projeleri sırasında maruz kaldıkları muameleler üzerinden tartışmaya açıyor. İstanbul'un Avcılar ve Beyoğlu semtlerinde yürüttüğü saha araştırmasından elde etmiş olduğu bulgular ışığında makalesini kaleme alan Karakuş, trans kadınların mensubiyet yitimine uğrama süreçlerini, neoliberal kentsel dönüşümün vizyonunu belirleyen güvenlikli ve ahlâklı şehirler yaratma söylemi ile uygulamaları üzerinden ele alıyor. Trans kadınların yaşadıkları mensubiyet yitimi sürecinde neoliberal kent politikalarının nasıl genel ahlâk söylemi üzerinden toplumsal muhafazakârlıkla işbirliğine girdiğini gözler önüne seren makale, aynı zamanda Castel'in "yarım bırakmış" olduğu kimlik temelli ayrımcılık ile mensubiyet yitimi süreci arasındaki ilişkiyi de sorunsallaştırıyor.

"Türkiye'de Ücretliler Toplumunun Başkalaşimleri" başlığıyla Cem Özatalay tarafından kaleme alınan makale, ücretliler toplumu kavramını nirengi noktası olarak alıyor ve bu kavramın ifade ettiği gerçekliği Avrupa ve Türkiye örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak tartışıyor. Makalenin girişinde Castel'deki başkalaşım kavramı üzerinde duran yazar, devamında, kapitalist Avrupa'da ücretlilik ilişkisinin dışa vurduğu üç toplumsal biçim olan *proleterlik*, *işçilik* ve *ücretlilik* durumlarını somut tarihsel örnekler ışığında ortaya koyup söz konusu toplumsal biçimleri Türkiye örneğini de dikkate alarak inceliyor. Türkiye'de ücretliler toplumunun gecikmişliğine vurgu yapan Özatalay, bu gecikmenin, farklı zamansallıklarda ve eşitsiz desteklere sahip olarak kat edilmiş kentleşme-modernleşme-kapitalistleşme süreçlerine

yol açtığını ve ülkede açığa çıkan toplumsal kutuplaşmalar incelenirken söz konusu farklılıkların ve eşitsizliklerin de dikkate alınması gerektiğini vurguluyor.

“Ücretliler Toplumunun Dönüşümü Sürecinde Sendikalar ve Sendikal Aidiyetler: İşçi Sınıfı Yenildi Mi?” başlıklı makale ise Işıl Erdinç’e ait. Castel’in 1999 yılında *Actuel Marx* dergisinde yayımlanan “İşçi Sınıfı Partiyi (Mücadeleyi) Neden Kaybetti?” başlıklı yazısında ortaya koyduğu kavrayıştan hareket eden Erdinç, Türkiye’de sendikacılar nezdinde yürütülmüş bir saha çalışmasından elde edilen bulgular ışığında bu çerçeveyi gözden geçiriyor. Türkiye’de 1980’lerden sonra izlenen politikaların, bir yandan sendikasılaşmayı, diğer yandan da güvencesizleşmeyi beraberinde getirdiğini somut düzenlemelere ve istatistikî verilere dayanarak aktaran yazar, tüm bu dönüşümlerin, işçilerin hem sendikalara hem de siyasete bakışını kökten sarsıntıya uğrattığına dikkat çekiyor. Erdinç, işçi sınıfının kaybeden pozisyonundan çıkabilmesi için işçi sendikalarının yeni duruma yanıt verebilen farklı stratejileri de gündeme getirmesinin öneminin altını çiziyor.

Hareket noktası Robert Castel’in üzerinde düşündüğü sorunsalla oldukça ilişkili olduğu için dosya içinde yer verdiğimiz Polat S. Alpman’ın “‘Bu Bir Tarlabası Yazısı Değildir’: Enformel Emeğin İstanbul Hikâyesi” başlıklı makalesi ise Tarlabası’nda Kürt kimliğinin enformel emek süreci üzerinden yeniden üretilme sürecini tartışıyor. Makale, Kürt emeğinin emek sürecine enformel ekonomi üzerinden katılmasının, eğretilişme sürecinin etnik tahakküm mekanizmalarıyla sarmalanmış olarak nasıl yeniden üretildiğini gösteriyor ve Kürtlerin meşru kimlik mücadelelerinde kazanım elde etmeleriyle emek sürecindeki mâdun konumlarının pekişmesi arasındaki paradoksa işaret ederek Castel’in *La discrimination négative* kitabında geliştirdiği kavrayışla aynı eksende buluşuyor.

Dosyamızda son olarak ise Philippe Corcuff ve Stéphane Bou’nun Robert Castel ile 2004 yılında yapmış oldukları ve *Contretemps* dergisinde basılmış olan söyleşiye yer verdik. Castel ile yapılmış onlarca söyleşi arasından, Bourdieucü okula mensup olan, aynı zamanda radikal ve özgürlükçü sol hareket içinde aktif yer alan ve Durkheimcı toplumsal bağ sorunsalına mesafeli duran Philippe Corcuff ile gazeteci Stéphane Bou’nun Castel ile gerçekleştirmiş oldukları söyleşiyi seçmemiz ise bilinçli bir tercihe dayanıyor. Zira bu söyleşinin hem Robert Castel’e yönelik kimi eleştirel soruları hem de Castel’in bu sorulara verdiği yanıtları içerdiğini gördük ve böyleleri bir söyleşinin Robert Castel’in farklı yaklaşımlarının daha net görülebilmesine olanak sağlayacağını düşündük. Söyleşi Castel’in devlet kavramı karşısındaki konumu ve Durkheimcı eğilimlerini belirginleştirmeye dönük sorularla başlıyor ve ardından Marx ve Bourdieu’nün Castel’in yaklaşımındaki yerini tartışıyor. Ardından, söyleşinin yapılmasından hemen önce Robert Castel tarafından yayınlanmış *L’insécurité sociale. Qu’est-ce qu’être protégé?* kitabında yer alan, sosyal güvencesizlik/sivil güvencesizlik ayrımından güvencesizliğin kendisiyle güvencesizliğin duygusu arasındaki ayrıma kadar çeşitli başlıklar gündeme geliyor. Söyleşinin son bölümü ise Castel’in, sosyal liberalizm, sosyal demokrasi, reformculuk, piyasa ekonomisi, antika-

pitalizm, alternatif küreselleşme hareketi vb. konularındaki yaklaşımlarına ışık tutmayı hedefliyor.

Teşekkür

Yazımızın en başında andığımız bağlam gereği, bu sayının okuyucusuyla buluşabilmesi için Robert Castel ile birlikte uzun mesafeler kat eden ve onu bizlerle biraraya getirmede gerçek bir köprü olan Francis Bailleau'ya, gerek Galatasaray Üniversitesi'ndeki günün gerekse yayının ortaya çıkışında desteklerini ve katkılarını esirgemeyen ve coşkularını hep ayakta tutan bölüm arkadaşlarımıza ve Barlas Tolan'a, bundan yaklaşık üç yıl önce projemizle kapılarını çaldığımızda en az bizim kadar heyecan duyan ve o andan sonra desteklerini eksik etmeyen Hélène Zajdela ve Ahmet İnsel'e, yayının her aşamasında bize güç veren Tanıl Bora'ya, çevirileri ile bize büyük destek olan Başak Demir, Z. Canan Özatalay, Elif Can ve Metin Cevizci'ye, tüm sayı yazarlarına, Toplum ve Bilim dergisine, sizlere ve emeği geçen herkese sonsuz teşekkürlerimizi iletebilmek bizler için şüphesiz çok farklı bir değer ve önem taşımaktadır. Fikirlerin paylaşımında küçük bir bağ olabilmek umuduyla...

VERDA İRTİŞ* - CEM ÖZATALAY*

KAYNAKÇA

- Bailleau F. (2012) "Robert Castel et le métier de sociologue", Castel R. ve Martin C. (der.) *Changements et pensées du changement. Echanges avec Robert Castel* içinde, La Découverte, Paris, 313-322.
- Baker U. (2006) "'Alt'ı, 'Üst'ü - Kimliği Yıkıp Parçalamak", *Birikim*, 201: 28-30.
- Bessin M. (2012) "La presence sociale et les temps sexués du care pour repenser la solidarite", Castel R. ve Martin C. (der.) *Changements et pensées du changement. Echanges avec Robert Castel* içinde, La Découverte, Paris, 261-273.
- Bourdieu P. ve Passeron, J.-C. (1964) *Les héritiers . Les étudiants et la culture*, Editions de Minuit, Paris.
- Bourdieu P. ve Passeron, J.-C. (1970) *La reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*, Editions de Minuit, Paris.
- Buğra A. (2001) "Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi", *Toplum ve Bilim*, 89: 22-30.
- Buğra A. ve Keyder Ç. (2006) "The Turkish welfare regime in transformation", *Journal of European Social Policy*, 16(3): 211-228
- Buğra A. (2008) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Buğra A. (2012) "Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakârlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma", Dedeoğlu S. ve Elveren A. Y. (der.) *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 47-69.
- Castel R. (1995) *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Fayard, Paris.
- Castel R. (2003) *L'insécurité sociale. Qu'est-ce qu'être protégé?*, Editions du Seuil, Paris.
- Castel R. (2003) *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*, Richard Boyd (çev.), Transaction Publishers, Londra.

(*) Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

- Castel R. (2004a) Söyleşi, "Entretien avec Robert Castel", Gardella E., Souloumiac J., *Tracés, Revue des sciences humaines*, 6: 103-112.
- Castel R. (2004b) Söyleşi, "Jamais l'individu n'existe sans support", Bou S. ve Corcuff P., *Contre-temps*, <http://www.contretemps.eu>, erişim tarihi: 29 Ekim 2013.
- Castel R. (2007) *La discrimination négative. Citoyens ou indigènes*, Editions du Seuil, Paris.
- Castel R. (2009) *La montée des incertitudes*, Editions du Seuil, Paris.
- Castel R. (2012) "Penser le changement: le parcours des années 1960-2010", Castel R. ve Martin C. (der.) *Changements et pensées du changement. Echanges avec Robert Castel*, La découverte, Paris, 23-41.
- Castel R. (2007) Söyleşi, "De la psychiatrie à la société salariale", Doray B., Gaudillière J.-P. ve Bes-sin M., *Mouvements*, <http://www.mouvements.info/De-la-psychiatrie-a-la-societe.html>, erişim tarihi: 29 Aralık 2013.
- Castel R. (2010) Söyleşi, "L'appropriation sociale", Anicet Le Pors, *Raison présente*, n° 173, <http://anicetlepors.blog.lemonde.fr>, erişim tarihi: 11 Ekim 2013.
- Castel R. (2013) Söyleşi, Mylondo B. ve Cottin-Marx S., *Mouvements*, <http://www.mouvements.info/Entretien-avec-Robert-Castel.html>, erişim tarihi: 11 Ekim 2013.
- Castel R. (2008) Söyleşi, "Les dernières métamorphoses de la question sociale, libre propos avec Robert Castel et Gérard Mauger", *Savoir/Agir*, 3: 59-74.
- Dedeoğlu S. ve Elveren A. Y. (der.) (2012) *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İletişim Yayınları İstanbul.
- Donzelot, J. (2009) "En attendant la crise. A propos de La montée des incertitudes de Robert Castel", *Esprit*, Temmuz, 10-18.
- Esping-Andersen G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Cambridge.
- Grignon C. ve Passeron J.-C. (1989) *Le Savant et le populaire Misérabilisme et populisme en sociologie et en littérature*, Le Seuil, Paris.
- Hoggart R. (1970) *La culture du pauvre*, Editions de Minuit, Paris.
- Hoggart R. (1957) *The Uses of Literacy: Aspects of Working-Class Life*, Chatto and Windus, Londra.
- Koray M. (2008) *Sosyal Politika*, İmge Kitabevi, Ankara, (3. Baskı).
- Martin C. (2012) "La question familiale face à la montée des incertitudes", Castel R. ve Martin C. (der.) *Changements et pensées du changement. Echanges avec Robert Castel*, La Découverte, Paris, 246-260.
- Mauger G. (2012) "Portrait", Castel R. ve Martin C. (der.) *Changements et pensées du changement. Echanges avec Robert Castel*, La Découverte, Paris, 335-338.
- Özbek N. (2002) "Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, 92: 7-33
- Seekings, J. (2008) "Welfare Regimes and Redistribution in the South", Shapiro, I. vd. (der.) *Divide and Deal. The Politics of Distribution in Democracies* içinde, New York University Press, New York, 19-42.
- Yazıcı, B. (2008) "Social Work and Social Exclusion in Turkey: An Overview", *New Perspectives on Turkey*, 38: 107-134.
- Yılmaz Z. (2013) "AKP ve Devlet Hayırseverliği: Minnet Ekonomisi, Borç Toplumu ve Siyasal Sermaye Birikimi", *Toplum ve Bilim*, 128: 32-70.
- Yörük E. (2012) "Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey", *Politics & Society*, 40(4): 517 -547.

Robert Castel'in başlıca eserleri

İlk metinler

- Castel R. (1964) "Méthode structurale et idéologie structuraliste", *Critique*, 210: 965-978.
- Castel R. (1965) "Images et fantasmes", Bourdieu P. vd., *Un art moyen. Essai sur les usages sociaux de la photographie* içinde, Minuit, Paris, 289-335.
- Castel R. (1965) "Une nouvelle dimension de l'aliénation. Eros et civilisation", *Critique*, 217: 555-570.
- Castel R. (1966) "Un beau risque. Sartre et les sciences sociales", *L'Arc*, 30: 20-26.

- Castel R. ve Passeron J.-C. (der.) (1967) *Education, développement et démocratie*, Mouton, Paris, La Haye.
- Castel R. (1968) Présentation de la "Raison et révolution. Hegel et la naissance de la théorie sociale" de Marcuse H., Ed. Minuit, Paris.

Psikiyatri ve ruh sağlığı sosyolojisi

- Castel R. (1968) Présentation de l'"Asile. Etudes sur la condition sociale des malades mentaux" de Goffman E., Minuit, Paris, 7-35.
- Castel R. (1969) "L'inconscient social de la psychanalyse", *Topique*, 1: 129-141.
- Castel R. (1970) "Le traitement moral. Médecin mentale et contrôle social au XIXème siècle, *Topique*, 2: 109-129.
- Castel R. (1971) "L'institution psychiatrique en question", *Revue française de sociologie*, 12(1): 57-92.
- Castel R. (1971) "L'institution psychiatrique en question", *Revue française de sociologie*, 12(1): 57-92.
- Castel R. (1973) *Le psychanalisme*, Librairie François Maspero, Paris.
- Castel R. (1973) "Vers les nouvelles frontières de la médecine mentale", *Revue française de sociologie*, 14(1), 111-135.
- Castel R. (1976) *L'ordre psychiatrique: l'âge d'or de l'aliénisme*, Éditions de Minuit, Paris.
- Castel R., Castel F. ve Lovell A. (1979) *La société psychiatrique avancée. Le modèle américain*, Grasset, Paris.
- Castel R. ve Le Cerf J.-F. (1980) "Le phénomène 'psy' et la société française: vers une nouvelle culture psychologique", *Le Débat*, 1: 32-45.
- Castel R. ve Le Cerf J.-F. (1980) "Le phénomène 'psy' et la société française", *Le Débat*, 2: 39-47.
- Castel R. ve Le Cerf J.-F. (1980) "Le phénomène 'psy' et la société française", *Le Débat*, 3: 22-30.
- Castel R. (1981) *La Gestion des risques: de l'anti-psychiatrie à l'après-psychanalyse*, Éditions de Minuit, Paris.
- Castel R. (1983) "De la dangerosité au risque", *Actes de la recherche en sciences sociales*, (47-48):119-127.
- Castel R. (1984) "Le statut comme analyseur de la situation actuelle de la psychanalyse, *Le Débat*, 3(30): 167-179.
- Castel R. (1986) "Les aventures de la pratique", *Le Débat*, 4 (41): 41-51.
- Castel R. (1986) "La construction des significations et le désert du sens", *Sciences sociales et santé*, 4(2): 33-38.
- Castel R. (2008) "D'où vient la psychologisation des rapports sociaux ?", *Sociologies pratiques*, 2(17): 15-27.

Çalışma dünyası, ücretlilik, eğretililik

- Castel R. (1978) "La "guerre à la pauvreté" aux États-Unis: le statut de l'indigence dans une société d'abondance", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 19: 47-60.
- Castel R. (1990) "'Le roman de la désaffiliation'. À propos de Tristan et Iseut", *Le Débat*, 4(61): 155-167.
- Castel R. ve Lae J.-F. (der.) (1992) *Le revenu minimum d'insertion, une dette sociale*, l'Harmattan, Paris.
- Castel R. (1994) "Problematisation as a mode of reading history", Goldstein J. (der.), *Foucault and the Writing of History* içinde, Basil Blackwell, Oxford, 237-252.
- Castel R. (1995) *Les métamorphoses de la question sociale: une chronique du salariat*, Fayard, Paris.
- Castel R. (1996) "Les marginaux dans l'histoire", Paugam S. (der.), *L'exclusion. L'état des savoir* içinde, La Découverte, Paris, 32-41.
- Castel R. (1996) "Pour entrer dans le XXIe siècle sans brader le XXe", *Le Débat*, 2(89): 90-97.
- Castel R. vd. (1997) *Chômage: le cas français*, La Documentation française, Paris.
- Castel R. (1998), "Centralité du travail et cohésion sociale", Kergoat D. vd., (der.) *Le monde du travail* içinde, La Découverte, Paris.
- Castel R. (1998) *Les sorties de la toxicomanie*, Presses universitaires de Fribourg, Fribourg.

- Castel R. (1998) "Le choix de l'Etat social", Auvergnon P. vd., (der.) *L'Etat à l'épreuve du social* içinde, Syllepse, Paris, 99-107.
- Castel R. (2000) "La sociologie et la réponse à la demande sociale", *Sociologie du travail*, 42: 281-287.
- Castel R. (2000) "The Roads to Desaffiliation: Insecure Work and Vulnerable Relationships", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(3): 519-535.
- Castel R. ve Haroche Claudine (2001) *Propriété privée, propriété sociale, propriété de soi: entretiens sur la construction de l'individu moderne*, Fayard, Paris.
- Castel R. (2001) "Emergence and Transformation of Social Property", *Constellation. International Journal of Critical and Democratic Theory*, 9(3): 318-334.
- Castel R. (2003) *L'insécurité sociale: qu'est-ce qu'être protégé ?*, République des idées: Seuil, Paris.
- Castel R. (2003) "Désaffiliation et affiliation en Europe occidentale", *Ateliers*, 26.
- Castel R. (2003) "Pierre Bourdieu et la dureté du monde", Encrevé P. ve Lagrave R.-M. (der.) *Travailler avec Bourdieu*, Flammarion, Paris, 347-355.
- Castel R. (2004) "La face cachée de l'individu hypermoderne: l'individu par défaut", Aubert N., *L'individu hypermoderne* içinde, der. Èrès, Ramonville Saint-Agne, 119-128.
- Castel R. ve Donzelot J. (2005) "L'invention du sous-emploi", *Esprit*, (216): 30-46.
- Castel R. (2007) *La discrimination négative: citoyens ou indigènes ?*, République des idées: Seuil, Paris.
- Castel R. (2007) "À Buchenwald", *Esprit*, 7: 155-157.
- Castel R. (2007) "Le subjectif et l'objectif", Bouilloud J.-P. (der.), *Itinéraires de sociologues (suite...)* içinde, L'Harmattan, Paris.
- Castel R. (2008) "La citoyenneté sociale menacée", *Cités*, 3(35): 133-141.
- Castel R. (2008) "La propriété sociale: émergence, transformations et remise en cause", *Esprit*, 8: 171-190.
- Castel R. (2009) *La montée des incertitudes: travail, protections, statut de l'individu*, Éd. du Seuil, Paris.
- Castel R. (2009) "Les ambiguïtés de l'intervention sociale face à la montée des incertitudes", *Informations sociales*, 2(152): 24-29.
- Castel R. ve Reiffers J.-L. (der.) (2010) *Nous avons quelque chose à vous dire... Paroles des jeunes de quartiers*, L'Harmattan, Paris.
- Castel R. (2011) "Les ambiguïtés de la promotion de l'individu", Rosanvallon P., *Refaire société* içinde, Seuil, Paris, 13-25.
- Castel R. (2011) "Le prix de l'insécurité sociale. Dialogue avec Alain Supiot", Mordillat G. vd., *Le Mouvement social de l'automne 2011* içinde, Seuil, Paris, 13-33.
- Castel R. (2012) "Liberté individuelle et solidarités", *Psychotropes*, 1(18): 45-53.
- Castel R. (2012) "The Crises of Organised Modernity", Roulleau-Berger L., Pelin L. (der.), *European and Chinese Sociology. A New Dialogue* içinde, Brill Publisher, Leyde, 65-75.
- Castel R. (2013), "Citizenship and Otherness: The Differential Treatment of Ethnic Minority in France", Lianos M. (der.), *Dangerous Others-Insecure Societies* içinde, Ashgate Publishing, Surrey.
- Castel R. (2013) "Quels droits pour un plein accès à la citoyenneté ?", *Mouvements*, 1(73): 111-121.
- Castel R. ve Martin C. (der.) (2012) *Changements et pensées du changement. Echanges avec Robert Castel*, la Découverte, Paris, 361s.
- Castel R. ve Duvoux N. (der.) (2013) *L'avenir de la solidarité*, PUF, Paris.

İspanyolca, Almanca ve İngilizceye çevrilmiş eserleri

- (1980) *El orden psiquiátrico: la edad de oro del alienismo*, La Piqueta, Madrid.
- (1980) *La sociedad psiquiátrica avanzada: el modelo norteamericano* (con Françoise Castel y Anne Lovell), Anagrama, Barcelona.
- (1984) *La gestión de los riesgos: de la anti-psiquiatría al post-análisis*, Anagrama, Barcelona.
- (1997) *Las metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*, Paidós, Buenos Aires.
- (1981) *Espacios de poder* (con J. Donzelot, M. Foucault, J.-P. De Gaudemar, C. Grignon y F. Muel), Ediciones la Piqueta, Madrid.

-
- (2003) *Propiedad privada, propiedad social, propiedad de sí: Conversaciones sobre la construcción del individuo moderno* (con Cluadine Haroche), Homo Sapiens, Rosario.
- (2004) *La Inseguridad social. ¿Qué es estar protegido?*, Manantial, Buenos Aires.
- (2006) *Pensar y resistir: la sociología crítica después de Foucault* (junto con Guillermo Rendueles Olmedo, Jacques Donzelot y Fernando Álvarez-Uría), Círculo de Bellas Artes, Madrid.
- (2010) *La discriminación negativa: ¿Ciudadanos o indígenas?*, Hacer Editorial, Barcelona.
- (2010) *Robert Castel en la Cátedra UNESCO: Las transformaciones del trabajo, de la producción social y de los riesgos en un período de incertidumbre*, (prólogo y dirección de Torcuato Di Tella & Guillermo Pérez Sosto), Instituti Di Tella/Cátedra UNESCO/Siglo XXI Editora Iberoamericana, Buenos Aires.
- (1976) *Psychoanalyse und gesellschaftliche Macht*, Athenäum, Taschenbuch Verlag, Kronberg.
- (1979) *Die psychiatrische Ordnung. Das goldene Zeitalter des Irrenwesens*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- (1982) *Psychiatisierung des Alltags. Produktion und Vermarktung der Psychowaren in den USA*. Gemeinsam mit Françoise Castel und Anne Lovell, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- (2000) *Die Metamorphosen der sozialen Frage. Eine Chronik der Lohnarbeit*, UVK, Konstanz.
- (2005) *Die Stärkung des Sozialen. Leben im neuen Wohlfahrtsstaat*, Hamburger Institut für Sozialforschung, Hamburg.
- (2009) *Negative Diskriminierung. Jugendrevolten in den Pariser Banlieues*, Hamburger Institut für Sozialforschung, Hamburg.
- (2011) *Die Krise der Arbeit. Neue Unsicherheiten und die Zukunft des Individuums*, Hamburger Institut für Sozialforschung, Hamburg.
- (2002) *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*, Transaction Publishers, Londra.
- (1988) *The Regulation of Madness: The Origins of Incarceration in France*, University of California Press, Berkeley.